

UDK: 130.2

Davlatjon O'RINBOYEV,
Qo'qon davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: davlatjonurinbayev@gmail.com

PhD D.Iskandarova taqrizi asosida

**G'ARB MAMLAKATLARINING STRATEGEMALAR NAZARIYASIGA DOIR FALSAFIY-TARIXIY
YONDOSHUVLAR: SHARQ VA G'ARB STRATEGEMA NAZARIYALARI TAHLILI**

Аннотация

Strategemalar nazariyasining g'arb mamlakatlariga xos jixatlari, ularning tarixiy takomolil bosqichi hamda jamiyat rivoji va muayyan millat va davlat kelajagi bilan bog'liq masalalarni o'zaro tavsiflari ifodalangan.

Kalit so'zlar: Strategema, G'arb strategemasi, Sharq strategemasi, Iqtisodiy strategema, Ichki barqarorlik va siyosiy muvozanatni saqlash, Siyosiy strategema, Kuch va diplomatiya muvozanati, 36 strategema.

**ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ТЕОРИИ СТРАТЕГЕМ ЗАПАДНЫХ СТРАН: АНАЛИЗ
ВОСТОЧНЫХ И ЗАПАДНЫХ ТЕОРИЙ СТРАТЕГЕМ**

Аннотация

Отражены особенности теории стратегем, характерные для западных стран, этапы их исторического развития, а также взаимосвязанные характеристики вопросов, касающихся развития общества и будущего конкретной нации и государства.

Ключевые слова: Стратегема, западная стратегема, восточная стратегема, экономическая стратегема, поддержание внутренней стабильности и политического баланса, политическая стратегема, баланс силы и дипломатии, 36 стратегем.

**PHILOSOPHICAL AND HISTORICAL APPROACHES OF WESTERN COUNTRIES TO THE THEORY OF
STRATAGEMS: ANALYSIS OF EASTERN AND WESTERN STRATAGEM THEORIES**

Annotation

This paper examines the characteristics of stratagem theory specific to Western countries, their historical stages of development, and the interrelated aspects of issues concerning societal progress and the future of particular nations and states.

Key words: Stratagem, Western stratagem, Eastern stratagem, Economic stratagem, Maintaining internal stability and political balance, Political stratagem, Balance of power and diplomacy, 36 stratagems.

Kirish. Ta'limotlarga ko'ra, rivojlanish – bu bir sifatdan ikkinchi bir sifatga yoki bir holatdan boshqa bir holatga o'tishda tabiat va jamiyatda sodir bo'ladigan o'zgarishlar hamda harakatlar turi. Falsafaning hukmron tasavvurlariga ko'ra materiya va ongning yaxlit holatda rivojlanishi spiralsimon cheksizdir. Zero, uning orqaga qaytishi va turg'unligi e'tirof etilsada, uning tamoyillari oddiylikdan murakkab shakllar tomon o'sib boradi. Ya'ni u rivojlanish ob'ektning o'zida mavjud bo'lgan harakatlarga asoslanadi. Biz buni jamiyat rivojiga daxldor bo'lgan “innovatsiya”lar, “konsepsiya”lar kabi g'oyalarni orqali ta'minlaymiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Keyingi davrlarda G'arb strategemalar nazariyasida Nikolyo Makiavellining (1469–1527) siyosiy-falsafiy qarashlari muhim ahamiyat kasb etadi. Uning eng mashhur asari – “Hukmdor” (Il Principe) asari bo'lib, unda hokimiyatni egallash, uni saqlab qolish va samarali boshqarish bo'yicha amaliy maslahatlar berilgan. Ushbu asarda Makiavelli an'anaviy axloqiy tamoyillar o'rniga, real siyosiy sharoitlar asosida harakat qilish zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu kitobdagi asosiy g'oyalarni quyidagicha keltirishimiz mumkin:

Reallikka asoslangan pragmatik siyosat yuritish g'oyasi: Makiavelli siyosatni axloqdan ajratib, uni amaliyotga asoslangan hodisa sifatida tahlil qiladi. Uning fikricha, davlat boshqaruvida axloqiy qadriyatlarga haddan tashqari bog'lanish hukmdorni zaiflashtiradi va uning hokimiyatini xavf ostiga qo'yadi. Shu sababli, hukmdor o'z manfaatlarini himoya qilish uchun ba'zan yolg'on, hiyla va kuch ishlatishga majbur

bo'ladi. Bu borada uning “Insonlar qanday bo'lishi kerakligi haqida emas, balki ular qanday ekanligi haqida o'ylash kerak” iborasini alohida ta'kidlash zarur.

Qo'rqitish va hurmat muvozanati saqlash g'oyasi: Makiavellining eng mashhur savollaridan biri: “Hukmdor yaxshi ko'rilgan bo'lishi kerakmi yoki undan qo'rqish kerakmi?” Unga ko'ra, ideal hukmdor har ikki tuyg'uni uyg'otishi lozim, lekin agar tanlov qilish zarur bo'lsa, odamlar beqaror va hiyonatkor bo'lgani sababli qo'rqitish yaxshiroq. Hukmdor shafqatsiz bo'lishi mumkin, lekin haddan oshmasligi kerak. Mutafakkir bu borada “Odamlar odatda yomon fe'l-atvorli bo'lib, manfaat yo'q joyda sodiq bo'lishmaydi. Shu bois hukmdor shunday kuchga ega bo'lishi kerakki, u o'z taxtini himoya qila olsin.” – deya alohida ta'kidlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqsad vositalarni oqlaydi tamoyiliga amal qilish: Makiavelli ko'pincha “Maqsad vositalarni oqlaydi” degan tamoyil bilan bog'lanadi. Hukmdor o'z hokimiyatini saqlab qolish uchun aldov, hiyla, zo'rvonlik kabi vositalardan foydalanishi mumkin, agar bu davlat barqarorligi uchun xizmat qilsa. Shu bilan birga, u ochiq shafqatsizlik yoki haddan tashqari beparvolik hukmdor uchun halokatli bo'lishi mumkinligini ham tan oladi. Uning bu boradagi “Sizning dushmanlaringiz hamma narsani kechirishi mumkin, lekin kuchsizligingizni emas” fikrini alohida qayd etish lozimdir.

Qonun va kuchning muhimligi g'oyasi: Makiavelli qonun va tartib muhimligini tan oladi, lekin ularni qo'llab-quvvatlash uchun kuch va harbiy qudrat zarurligini ta'kidlaydi. Agar hukmdor faqat qonunlarga tayanib, kuch

ishlatish vositasini yo'qotsa, u taxtini yo'qotadi. Shu sababli, Makiavelli kuchli armiya va qat'iyatli siyosat yuritishni tavsiya qiladi. Uning fikriga ko'ra "Hukmdor o'z shaxsiy armiyasiga ega bo'lishi kerak, aks holda u zaif hisoblanadi".

Hiyla va manipulyatsiya san'atiga amal qilish g'oyasi: Makiavelli siyosiy raqiblarni engish uchun aldov va hiylalarni qo'llash muhimligini ta'kidlaydi. U sherni kuchi va tulkinging aqlidan bir vaqtda foydalanish kerakligini aytadi. Diplomatiya, ittifoqlar va kelishuvlar vaqtinchalik bo'lishi mumkin, lekin hukmdor ulardan strategik manfaatlariga erishish uchun foydalana olishi kerak. Makiavelli nazariyasi "Agar hamma odamlar yaxshi bo'lsa, bu maslahatlar kerak bo'lmas edi. Lekin ular bunday emas, shuning uchun hukmdor ham hiyla ishlatishi kerak".

Xalqning qo'llab-quvvatlashini ta'minlash g'oyasi: Makiavelli o'z kuchini faqat elita yoki aristokratiya orqali saqlash noto'g'ri bo'lishi mumkinligini aytadi. Hukmdor xalqning kamida bir qismiga suyanan holda boshqarishi kerak, chunki xalq isyon ko'tarsa, hokimiyat qulashi mumkin. Shu sababli, u xalqning e'tiborini boshqarish, ularni band qilish va manipulyatsiya qilishni tavsiya qiladi. Uning bu boradagi mashhur iborasi – "Hukmdor shunday harakat qilishi kerakki, xalq uning hokimiyatini o'z manfaatlariga deb bilsin".

Moslashuvchanlik va vaziyatga mos harakat qilish g'oyasi: Eng muhim strategiyalardan biri – moslashuvchanlikdir. Hukmdor o'ziga tegishli bo'lgan strategiyani doimiy ravishda o'zgartirib, mavjud vaziyatga moslashishi kerak. Qaysidir paytda shafqatsizlik, qaysidir paytda saxiylik, qachonlardir esa neytrallik siyosati muhim bo'lishi mumkin. Makiavelli fikricha, "Vaqt va sharoit hukmdorni qachon shafqatli, qachon shafqatsiz bo'lish kerakligini o'rgatishi lozim".

Makiavellining yuqoridagi g'oyalari axloqsizlik va zo'ravonlikka chorlovchi, avtoritarizmga olib keluvchi deb tanqid qilinligiga qaramasdan keying davr siyosatchilari uning g'oyalaridan foydalanganligini ko'rishimiz mumkin.

Jumladan, Tomas Gobbs (1588–1679) o'zining "Leviathan" (1651) asarida Makiavellining hokimiyat va kuch haqidagi fikrlarini rivojlantirib, kuchli va markazlashgan davlat zarurligini ilgari surgan. Shuningdek, Napoleon Bonapart (1769–1821) Makiavellining hokimiyatni saqlab qolish, dushmanlarni manipulyatsiya qilish va strategik tahlil qilish g'oyalarini qo'llagan bo'lsa, Otto fon Bismarkning (1815–1898) "Realpolitik" (realistik siyosat) uslubi Makiavellining tamoyillariga juda yaqin ekanligini ko'rsatadi. U siyosatda axloqiy tamoyillar o'rniga manfaat va kuchni birinchi o'ringa qo'ygan. Diplomatik hiylalar, vaqtincha ittifoqlar tuzish va raqiblarini bo'lib tashlash orqali Germaniyani birlashtirishga muvaffaq bo'lgan. Bundan tashqari, Benito Mussolini (1883–1945) Makiavellining kuch va zo'ravonlik haqidagi g'oyalarini o'zining fashistik davlat qurilishiga moslashgan. Jorj Kennan (1904–2005) esa "chegaralash siyosati" (containment policy) orqali AQShning Sovet Ittifoqiga nisbatan strategiyasini ishlab chiqqan. U Makiavellining kuch va diplomatiya muvozanati haqidagi qarashlariga tayangan.

XX–XXI asrlarda strategemalar rivojlanib, yangi harbiy va iqtisodiy yondoshuvlar paydo bo'ldi. Sovuq urush davrida (1947–1991) AQSh va Sovet Ittifoqi o'rtasidagi raqobat turli strategik yondoshuvlarga sabab bo'lganligi tarixdan ma'lum.

Sovuq urush tugaganidan keyin esa Qo'shma Shtatlar dunyodagi yagona super kuchga aylandi. Amerika Qo'shma Shtatlarining o'zining kuchli mavqeiga asoslangan buyuk strategiyasi har doim Qo'shma Shtatlarda uyda va chet elda katta e'tiborni tortdi va xalqaro munosabatlar tadqiqoti va munozaralarining muhim qismiga aylandi. 2020 yilda AQShning "Foreign Affairs" jurnali AQShning buyuk strategiyasiga bag'ishlangan maqolalar to'plamini nashr etdi.

Maqolada Qo'shma Shtatlar qanday yirik strategiyani tanlashi kerakligi muhokama qilinmaydi, balki buyuk strategiyani o'zi atrofidagi bahslar. Bir tomonning fikricha, Qo'shma Shtatlarning ichki siyosati va xalqaro muhitidagi yangi o'zgarishlar katta strategiyani ishlab chiqish yoki amalga oshirishni qimmatga solib qo'ydi va bu teskari ta'sir ko'rsatishi mumkin. va muayyan masalalarga asoslanadi. Boshqa tomonning ta'kidlashicha, buyuk strategiya tashqi siyosat uchun yo'l xaritasi sifatida bugungi kunda AQSh har qachongidan ham ko'proq katta strategiyaga muhtoj. Bu munozara AQShning buyuk strategiyasi atrofidagi akademik va siyosiy doiralarda uzoq davom etgan munozaralarning mikrokosmosidir. Ham xitoylik, ham amerikalik olimlar AQShning buyuk strategiyasini o'rganishga katta ahamiyat berishadi. Xitoy olimlari AQShning ma'lum bir davrdagi buyuk strategiyasining mazmuni, uning ortida qanday ta'sir ko'rsatuvchi omillar borligi, Xitoy va xalqaro vaziyatga ta'siri qanday va qanchalik katta ekanligiga ko'proq e'tibor berishadi. Amerikalik olimlarning o'z strategiyalarini tahlil qilishlari nafaqat strategik tushunchalar bo'yicha asosiy va nazariy tadqiqotlarni, balki turli davrlardagi strategik tanlov va strategik samaradorlik bo'yicha munozara va bahslarni ham o'z ichiga oladi. AQShning buyuk strategiyasini o'rganish uchun Amerika Qo'shma Shtatlarining o'zida tegishli tadqiqotlar va munozaralarga e'tibor qaratish kerak, bu nafaqat AQShning bosh strategiyasini yaxshiroq tushunishga yordam beradi, balki buyuk strategiyani mohiyatini va mamlakatning tashqi siyosatini oqilona tushunishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. AQShning buyuk strategiyasi bo'yicha akademik tadqiqotlar va siyosiy munozaralar Qo'shma Shtatlarning turli tarixiy davrlarini qamrab oladi va katta strategiya tadqiqotining barcha jihatlarini o'z ichiga oladi. Qo'shma Shtatlar katta strategiyaga egami? Amerika Qo'shma Shtatlari katta strategiyani ishlab chiqishi va samarali amalga oshirishi mumkinmi? Katta strategiya hech qachon eskirganmi? Qo'shma Shtatlar hali ham katta strategiyaga muhtojmi? Qo'shma Shtatlarga qanday buyuk strategiya kerak? Ushbu masalalarga javoban tadqiqotchilar turlicha qarash va xulosalarni shakllantirdilar. Xulosa qilib aytganda, taxminan uchta tur mavjud:

Ulardan biri ratsional tanlov nazariyasidir. Unga ko'ra Qo'shma Shtatlar oqilona buyuk strategiyani faol ravishda amalga oshirishi kerak. Mashhur amerikalik diplomatik tarixchi Uolter Rassel Midning fikricha, Qo'shma Shtatlarning dunyodagi eng qudratli davlat sifatida yuksalishi muvaffaqiyatli tashqi siyosati bilan bog'liq hamda asrlar davomida ildiz otgan o'ziga xos mantiqqa ega. Amerika tarixida ko'plab mashhur siyosatchilar va strateglar bor, ular orasida Jon Quincy Adams, Alfred Thayer Mahan va Jorj F. Kennan, Genri Kissinger va boshqalar strategiya sohasidagi taniqli shaxslardir. Ba'zi olimlar Sovuq urush g'alabasini yoqlab, buni Qo'shma Shtatlarning "tug'ish" strategiyasining muvaffaqiyati bilan bog'lashdi, boshqalari esa AQShning sovuq urush tugaganidan keyin liberal gegemonlik strategiyasini tanqid qildi va shubha ostiga qo'ydi. Kissinjerning fikricha, mamlakat ichkarisida va xorijdagi yangi o'zgarishlar va chaqiriqlarga javoban Qo'shma Shtatlar strategik uzoqni ko'ra bilish va izchil uzoq muddatli strategiyani shakllantirish zaruriyatiga ega. Ba'zi odamlar Qo'shma Shtatlar strategik rejalashtirishni kuchaytirishi kerakligini targ'ib qiladi, chunki u o'zining buyuk strategiyasini oydinlashtirish orqali faqat aniq tashqi siyosatni shakllantirishi, siyosat maqsadlari va vositalari o'rtasidagi muvozanatga erishish va murakkab global muammolarga samarali javob berishi mumkin, deb hisoblaydi.

Ikkinchisi fantaziya anaxronizmidir. Bu nuqtayi nazarga ko'ra, buyuk strategiya imkonsiz, amalga oshirib bo'lmaydigan shunchaki xayoldir. Darhaqiqat, Qo'shma

Shtatlardagi ba'zi odamlar strategiya tushunchasi va katta strategiyani shubha ostiga olishadi. AQShning buyuk strategiyasiga salbiy munosabatning uchta asosiy sababi bor:

Birinchidan, AQShning tarixiy tajribasi va yangi davr muhiti. Amerika Qo'shma Shtatlarining o'tgan asrda tez sur'atlar bilan ko'tarilishi va dunyodagi eng qudratli davlatga aylanishi shunchaki strategik ta'sirlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin emas, balki geografiya va imkoniyatlar kabi boshqa omillar bilan ham bog'liq. Muvaffaqiyatli strategiya amalga oshirilgan taqdirda ham, Qo'shma Shtatlar uchun xarajat aniq. Sovuq urushning dastlabki kunlarida Jorj Kennan yoki Pol Nitse kabi odamlar butun Sovuq urush davri uchun "tug'ish" strategiyasi haqida aniq tasavvurga ega bo'lgan va uni oldindan rejalashtirgan deb aytish qiyin edi. O'sha paytdagi tarqoq tashqi siyosat faqat izchil strategiya bo'lib ko'rinishi mumkin. Bundan tashqari, Sovuq urushdan keyin AQShning buyuk strategiyasi qoniqarsiz bo'ldi. Bugungi dunyoda hokimiyatning o'tkazilishi va tarqalishi yanada tezlashmoqda, globallashtirish va proteksionizm yonma-yon mavjud bo'lib, iqlim o'zgarishi va yuqumli kasalliklar kabi global xavflar muhim bo'lib, Amerika Qo'shma Shtatlari mavhum katta strategiyalarga intilishdan voz kechishi kerak.

Ikkinchidan, AQShdagi ichki siyosiy tizim va siyosiy jarayon. Qo'shma Shtatlardagi hokimiyatlar bo'linishining siyosiy tizimi Kongress va ma'muriy tizim o'rtasida ziddiyatlarga olib keladi, bu izchil katta strategiyani yaratishga yordam bermaydi. So'nggi yillarda Qo'shma Shtatlarda ichki siyosiy qutblanish jiddiylashdi, radikal plyuralizm va populizm ko'zga tashlandi, bu esa katta strategik konsensusning shakllanishiga yordam bermaydi.

Uchinchidan, strategik maqsadlar, resurslar va vositalar o'rtasidagi munosabatlar. AQSh rahbarlari uchun raqobatbardosh qisqa muddatli va uzoq muddatli maqsadlar va bir-biriga mos keladigan ko'plab muammolar o'rtasida aniq

ustuvorliklarni belgilash qiyin. AQSh tashqi siyosatining haddan tashqari militarizatsiyasi AQShning turli strategik vositalari o'rtasidagi nomutanosiblikni ko'rsatadi. Qo'shma Shtatlardagi ichki siyosatdagi noaniqliklar kuchayib borayotgani va butun dunyoning rivojlanishi sharoitida katta strategiyani shubha ostiga qo'yimoqda.

Shu bilan birga, Prudensial moslashuvchanlik deb ataladigan qarash ham mavjud. Unga ko'ra, katta strategiya juda murakkab va prinsipial o'zgaruvchan muhitga moslashuvchan uchun yanada moslashuvchan bo'lishi kerak. Ushbu qarash nafaqat strategik tamoyillar mavjudligini tan oladi, balki tashqi siyosatdagi moslashuvchan o'zgarishlarni ham inkor etmaydi, u buyuk siyosatchilarning strategiyasiga tayanadi.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda G'arb strategemalar nazariyasi asrlar davomida rivojlanib, harbiy, siyosiy, iqtisodiy va biznes strategiyalarni o'z ichiga oldi. XXI asrda esa yangi texnologiyalar va global o'zgarishlar natijasida strategiyalar yanada murakkab va ko'p qirrali bo'lib bormoqda.

Bu boradagi jahon xalqlariga, Sharq va G'arb mamlakatlariga doir falsafiy-tarixiy yondoshuvlarning har biri o'ziga xos ahamiyatga ega va turli sharoitlarda samarali ishlatilishi mumkin.

Barcha davrlarda har bir jamiyat rivoji va muayyan millat va davlat kelajagi bilan bog'liq masalalarga e'tibor doimo kuchli bo'lgan. Har bir zamonning donishmandlari va allomalari, etakchilari va davlat arboblari o'zlari yashayotgan jamiyatning taraqqiyot tamoyillarini aniqlashga, uning harakatlar strategiyasi va uni amalga oshirish yo'llarini belgilashga intilganlar. Shunday ekan xar bir davrda ham jamiyat va davlatni rivojiga uning farovonligiga xissa qo'shadigan strategemalarga zarurat ortib boraveradi.

ADABIYOTLAR

1. Макиавелли. Государь. Серия: Теории власти / Пер. с итал. под ред. А.К. Дживелегова, Н.С. Курочкина Академический Проект 2018. – 495 с.
2. Xantington S. The Clash of Civilizations? (Stolknoveniye sivilizatsiy?) // «Polis», 1994, №1, -s.33-48
3. В.С.Мясникова О китайском искусстве жит и выживат. Пер.с немецкого. Вступит.статья и коммент. – Москва: ЭКСМО. 2018. - 1040с.
4. Зенгер, Харро фон. Полное собрание 36 знаменитых китайских стратагем в одном томе. Стратагемы 1-36.